

Małgorzata Osiecka

(Warszawa)

POLONIKA W ARCHIWACH PETERSBURGA

W latach 2004 i 2006 uczestniczyłam w programie „Reconstitution of the Memory of Poland”, realizowanym przez Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych (dalej: NDAP) pod patronatem Rady Europy. Jego celem było gromadzenie informacji o źródłach do dziejów Polski przechowywanych w archiwach zagranicznych. Poszukiwania na poziomie inwentarzy objęły 3 archiwa w Petersburgu: Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne miasta Petersburga, Centralne Państwowe Archiwum Dokumentacji Filmowej i Fotograficznej St. Petersburga oraz Centralne Państwowe Archiwum Literatury i Sztuki St. Petersburga.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne miasta St. Petersburga (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга) powołano do życia w 1932 r., kiedy to Leningradzki Zarząd Archiwów zlecił utworzenie dwóch archiwów: Archiwum Rewolucji Październikowej i Archiwum Historycznego. Podstawę zasobu tego ostatniego stanowiły akta zlikwidowanych urzędów St. Petersburga i guberni petersburskiej. Wcześniej były one przechowywane w Piotrogradzkim, później Leningradzkim Biurze Archiwalnym. Zgromadzone dokumenty w Archiwum Historycznym podzielono na dwie części, pierwsza to polityka, prawo, kultura, druga zaś to gospodarka. W następnych latach nazwa archiwum ulegała kilkakrotnym zmianom, na Leningradzkie Okręgowe Państwowe Archiwum Historyczne (1936 r.), Państwowe Archiwum Historyczne Leningradzkiego Okręgu (1941 r.), Leningradzkie Państwowe Archiwum Historyczne (1964 r.) oraz, od 1988 r., Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Leningradu (od 1991 r. — St. Petersburga). Obecnie Archiwum to, mieszczące się w budynku przy ul. Pskowska 18 (dawny gmach Lombardu), przechowuje archiwalia wytworzone przez władze: administracyjne, sądowe, policyjne, gospodarcze, finansowe, statystyczne, oświatowe i kulturalne St. Petersburga i guberni petersburskiej z okresu do 1917 r. Ogółem w jego zasobie jest 2061 zespołów archiwalnych, co stanowi 1 882 617 j.a. Z materiałów archiwalnych można korzystać w Pracowni Naukowej¹, po osobistej

---

¹ Pracownia jest czynna w poniedziałki i czwartki (12.00–20.00) oraz wtorki i piątki (10.00–18.00). W środy jest zamknięta z powodu tzw. dnia sanitarnego (porządków).

rozmowie z dyrektorem. Jednorazowo można zamówić 10 j.a., a zamówienia są przyjmowane 2 razy w tygodniu. Inwentarze archiwalne zamawiane na specjalnych rewersach są udostępniane użytkownikom bez ograniczeń. W Pracowni Naukowej, obok inwentarzy do zespołów, są przechowywane pomoce wyższego rzędu, jak: kartoteki tematyczne, imienne i geograficzne oraz katalogi architektów, inżynierów, osób zapisanych do ksiąg szlacheckich. Podstawową pomocą informacyjną, choć wydaną jeszcze w 1960 r., jest drukowany informator po zasobie². Zawiera on krótką informację o urzędzie aktotwórcy oraz zawartości akt, bez podania bibliografii. Bardziej szczegółowo o dziejach urzędu i zespołu oraz jego zawartości traktują inwentarze do konkretnych zespołów (niektóre zespoły mają od 1 do 30 tomów inwentarza). Część z nich ma indeksy, osobowy i geograficzny. Oprócz Pracowni Naukowej dostępna dla użytkowników jest biblioteka, licząca 42 tys. egz. książek z zakresu historii Rosji i St. Petersburga. Jej podstawę stanowi księgozbiór pochodzący ze zlikwidowanej Biblioteki Deputacji Szlacheckiej petersburskiej guberni.

Zgromadzony w Archiwum materiał dotyczy m.in. organizacji samorządu miejskiego, przemysłu, szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego, towarzystw naukowych oraz duchowieństwa. Dzieje nauki i szkolnictwa prezentowane są w zespołach: Uniwersytet Petersburski (1819–1917, 92 367 j.a.)³, Liceum Aleksandrowskie (1824–1918, 4837 j.a.), Instytuty: Pedagogiczny (1804–1918, 42 273 j.a.), Górniczy (1787–1918, 13 422 j.a.), Technologiczny (1829–1929, 1709 j.a.), Inżynierów Dróg Komunikacji (1809–1916, 687 j.a.), Politechniczny (1802–1917, 15 277 j.a.), Leśny (1849–1917, 8183 j.a.), Akademia Sztuk Pięknych, Akademia Medyko-Chirurgiczna, Konserwatorium Muzyczne (1861–1918, 14 634 j.a.), Akademia Duchowna (1799–1918, 2102 j.a.), a także w licznych zespołach gromadzących materiały towarzystw naukowych i organizacji społecznych: Rosyjskie Towarzystwo Muzyczne (1859–1918, 1453 j.a.), Piotrogradzkie Słowiańskie Towarzystwo Dobroczynne (1868–1917, 1787 j.a.), Wszechrosyjskie Towarzystwo Popierania Sztuki (1820–1929, 2027 j.a.), Piotrogradzkie Towarzystwo Architektów (1871–1916, 421 j.a.), Towarzystwo Wsparcia Biednych Rodzin Polskich (1915–1916, 16 j.a.). Księgi metrykalne Petersburga i guberni petersburskiej, a także dokumenty dotyczące duchowieństwa można znaleźć m.in. w zespole: Piotrogradzki Konsystorz Duchowny (1720–1917, 61 079 j.a.), Księgi metrykalne kościoła rzymsko-katolickiego St. Petersburga i dekanatu petersburskiego (1876–1904). Archiwum przechowuje również dokumentację kartograficzną, a więc plany miasta, budynków użyteczności publicznej (teatry, opera, filharmonia, siedziba gubernatora, uczelnie), jak też tych, które należały do osób prywatnych.

Uczelnie Petersburga, głównie po zamknięciu Uniwersytetu Warszawskiego i masowej emigracji Polaków, nie tylko do Zachodniej Europy, przyjmowały w poczet swoich słuchaczy młodzież z Królestwa Polskiego, jak również byłych wykładowców Uniwersytetu Warszawskiego. W przechowywanych w Archiwum zespołach

² *Государственный исторический архив Ленинградской области: Краткий путеводитель*, сост. А. Х. Горфункель, Л. Е. Стрельцова, ред. П. В. Виноградов, Ленинград 1960.

³ *Материалы по истории Ленинградского университета. Обзор архивных документов 1819–1917 гг.*, сост. А. Х. Горфункель, Л. А. Никулина, С. Н. Семанов, ред. С. Н. Валка, Ленинград 1961.

petersburskich uczelni znajdują się materiały dotyczące zapisu studentów do szkół (spisy uczniów, wykładowców), zakończenia studiów, uzyskania stopni naukowych, przyznawania zapomóg i stypendiów, wydalenia z uczelni, a także dopuszczenia byłych wykładowców z Królestwa Polskiego do pracy w szkołach Petersburga. Są tu m.in. akta osobowe: Edwarda Kowerskiego — geodety (opracował mapę Rosji części azjatyckiej), Edwarda Wróblewskiego — chemika, Romualda Hubego — prawnika i profesora zwyczajnego Uniwersytetu Petersburskiego, Stanisława Ptaszyckiego — wówczas studenta Wydziału Historyczno-Filologicznego, Włodzimierza Spasowicza — wykładowcy prawa karnego, Józefa Sękowskiego — egiptologa, Wincentego Wiszniewskiego — astronoma, Leona Cienkowskiego — mikrobiologa, Jakuba Gieysztora, Jana Baudouin de Courtenay — językoznawcy, Karola Bohdanowicza — geologa i geografę (Instytut Górniczy), inż. Stanisława Kierbedzia i jego syna Michała, pierwszy zbudował m.in. most żelazny na Newie, drugi — linie kolejowe w Rosji (Instytut Inżynierów Dróg Komunikacji), Mikołaja Malinowskiego, Walentego Wańkowicza, Henryka Siemiradzkiego, Wojciecha Gersona, Miłosza Kotarbińskiego, Eligiusza Niewiadomskiego, Stefana Szyllera (Akademia Sztuk Pięknych), Józefa Mianowskiego, Edwarda Krassowskiego — profesora ginekologii, Hipolita Korzeniowskiego — chirurga, syna powieściopisarza, Jana Balińskiego — profesora psychiatrii (Akademia Medyko-Chirurgiczna), Antoniego i Karola Kątskich — skrzypków oraz Józefa Kozłowskiego — pianisty (Konserwatorium Muzyczne).

Podobnie w materiałach dotyczących żeńskich i męskich szkół elementarnych oraz średnich zakładanych przy parafiach (św. Katarzyny, tu szkoła elementarna, 1871–1917, 166 j.a., żeńskie gimnazjum 1878–1917, 335 j.a., prywatne gimnazjum żeńskie 1812–1918, 256 j.a.; czy św. Stanisława) można odszukać informacje o ich uczniach i wykładowcach, wywodzących się z byłego Królestwa Polskiego.

Zainteresowani życiem Polaków w XIX-wiecznym Petersburgu znajdą liczne materiały traktujące o polskich organizacjach społecznych, towarzystwach naukowych, księgarniach (Zygmunt Librowicz, Maurycy Wolff, Henryk Gliński), kawiarniach, prasie („Tygodnik Petersburski”), salonach muzycznych (Maria Szymanowska, pianistka), aptekach (Antonina Leśniewska, właścicielka pierwszej żeńskiej apteki), jak też informacje o występach polskich artystów (Henryk Wieniawski, Zofia Rabcewicz — pianistka, Adelajda Bolska — primadonna Opery, czy Stanisław Moniuszko — wówczas dyrygent orkiestry teatrów cesarskich). Poszukujący zaś swoich przodków mogą wykorzystać księgi metrykalne Petersburga i guberni petersburskiej oraz akta Marszałka Szlachty Guberni Petersburskiej (1785–1917, 30 929 j.a., tu wpisywano osoby legitymujące się szlachectwem lub tytułem honorowym).

Oczywiście Archiwum, przechowuje też materiały dotyczące innych zagadnień związanych z Polską i Polakami, m.in delegowania do Warszawy prof. Dymitra Popowa i Aleksandra Krasowskiego w sprawie przejęcia księgozbioru zlikwidowanej Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk (1832–1833), obchodów 500-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego, przyznania srebrnego medalu Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie, rozpisanego konkursu na projekt budynku teatru w Warszawie, czy utrzymania Ogrodu Botanicznego w Warszawie.

Centralne Państwowe Archiwum Literatury i Sztuki St. Petersburga (Центральный государственный архив литературы и искусства Санкт-Петербурга),

jako samodzielne archiwum powstało w 1969 r. Podstawę zasobu stanowiły zespoły archiwalne z lat 1920–1930 przekazane z Leningradzkiego Państwowego Archiwum Rewolucji Październikowej. Obecnie Archiwum to liczy 244 zespołów towarzystw naukowych oraz organizacji i instytucji zajmujących się literaturą i sztuką w najszerszym tego słowa znaczeniu, ponadto 214 zespołów różnego pochodzenia oraz 12 kolekcji o łącznej liczbie 265 794 j.a. Wśród materiałów archiwalnych przeważają akta teatrów (Mariński, Aleksandrowski i Michałowski), opery i baletu, filharmonii, towarzystw naukowych, kina (Studio Filmowe Lenfilm) oraz spuścizny po malarzach, architektach, pisarzach i dziennikarzach. Znajdują się tu m.in. akta powołujące wymienione instytucje, ich statuty, ukazujące ich wewnętrzną organizację, a ponadto spisy aktorów, programy widowisk, afisze przedstawień, biografie reżyserów i aktorów.

Nie ma ograniczeń w korzystaniu z materiałów archiwalnych. Odbywa się ono w Pracowni Naukowej (20 miejsc do pracy), która jest otwarta 3 dni w tygodniu, we wtorki i czwartki (godz. 10.00–16.00) oraz piątki (godz. 10.00–15.00). Z inwentarza do konkretnego zespołu można skorzystać w dniu, w którym uzyskano zgodę na udostępnienie, po rozmowie z dyrektorem Archiwum. Jednostki archiwalne (5–10 j.a.) otrzymuje się po 3 dniach roboczych od złożenia zamówienia. Archiwum Literatury i Sztuki ma drukowany przewodnik po zasobie⁴, a ponadto wydało kilka publikacji traktujących o życiu kulturalnym Petersburga w XIX w.

Na poziomie inwentarzy do zespołów, można odnaleźć kilka pozycji dotyczących Polaków mieszkających i działających w Petersburgu oraz tych, którzy przybyli do Rosji. Są to materiały dotyczące m.in. występów Henryka Wieniawskiego, Chóru Dana, powołania Polskiego Klubu im. Juliana Marchlewskiego, jak też protokoły prac Komisji Mieszanej Rosyjskiej i Polskiej z lat 1920–1921 (Komisja Muzealna) oraz przejęcia przedmiotów sztuki i księgozbiorów należących do obywateli polskich po 1917 r.

Centralne Państwowe Archiwum Dokumentacji Filmowej i Fotograficznej St. Petersburga (Центральный государственный архив кинофотофонодокументов Санкт–Петербурга) powstało w 1936 r. jako oddział Leningradzkiego Państwowego Archiwum Rewolucji Październikowej. Samodzielnym archiwum jest od 1966 r. W swoim zasobie przechowuje 59 808 j.a., w tym 52 280 fotografii, 7522 nagrania i 6 filmów. Materiały zgromadzone, w formie fotografii, nagrań na taśmie magnetofonowej czy filmu, przedstawiają siedziby różnych instytucji państwowych, organizacji, towarzystw, uczelni, znanych przedstawicieli polityki, teatru, opery, literatury i nauki. Są one cennym dokumentem pokazującym polityczne, gospodarcze i kulturalne życie Petersburga, zarówno sprzed rewolucji, jak i po niej. Są tu fotografie carskiej rodziny, znanych rosyjskich rodów czy pojedynczych osób (Lew Tołstoj, Aleksandr Błok, Iłja Repin, Nikołaj Rimski–Korsakow, Piotr Czajkowski). Na płytach gramofonowych została zarejestrowana muzyka symfoniczna, opery oraz pieśni różnych firm fonograficznych.

---

⁴ *Краткий справочник по фондам Центрального государственного архива литературы и искусства Ленинграда*, сост. Т. С. Конюхова, А. К. Бонитенко, А. В. Истомина, О. И. Малышев, О. О. Овечкина, Н. М. Серапина, В. П. Ярошецкая, Ленинград 1991.

Po przejrzaniu inwentarzy do 23 zespołów, a w zasadzie kart inwentarzowych, można odszukać w nich zdjęcia z Królestwa Polskiego (obiekty urbanistyczne Warszawy, Częstochowy, Białegostoku) oraz portrety królów polskich. Wśród zachowanych fotografii przedstawiających uczelnie Petersburga zdarzają się pojedyncze zdjęcia studentów i wykładowców Uniwersytetu Petersburskiego (Jan Ptaszycki, matematyk, prof. Uniwersytetu Petersburskiego; Franciszek Rutkowski, wikariusz kościoła św. Stanisława), Konserwatorium Muzycznego (Teodor Leszetycki, prof. teorii muzyki; Teodor Leszczyński, pianista; Anna Leszczyńska, pianistka i wykładowca). Są tu też zdjęcia z obchodów jubileuszu Tadeusza Kościuszki — przedstawienia w teatrze z 1917 r., fotografie Matyldy Krzesińskiej (z mężem ks. Andrzejem, synem Włodzimierzem, ojcem Feliksem i bratem również baletmistrem, z lat 1907–1908), grupowe zdjęcia członków Polskiego Towarzystwa Muzycznego (1859 r.), Sportowego Towarzystwa „Sokół”, czy Warszawskiego Towarzystwa Ochrony Zabytków (1917 r.). Archiwum wydało liczne publikacje dotyczące ulic, parków i ogrodów Petersburga⁵.

Wyniki kwerendy przeprowadzonej w omawianych archiwach zostały przekazane do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

---

⁵ *Невский Проспект. История Ст. Петербурга в фотографии*, Петербург 2000; *Сады и парки Санкт Петербурга XIX — начало XX века (городское садовое хозяйство)*, Москва — Ст. Петербург 2004.